

ЗБАГАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Рецензія на словник: Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни / Анатолій Панасович Загнітко: у 4 т. – Донецьк: ДонНУ, 2012.

Українська термінологічна лінгвістична лексикографічна скарбниця збагатилася першим багатотомним виданням, укладеним членом-кореспондентом НАН України, професором А. П. Загнітком.

ЛІНГВІСТИКА. Випуск ХІХ

314

Актуалізуємо тут думку А. В. Широкова, який наголошував, що "класичне розуміння лексикографії поєднує в собі три поняття – теорію й методологію лексикографування, власне процес лексикографування та сукупність лексикографічних праць. Словники як кінцева мета і результат лексикографічної діяльності посідають особливо місце в лексикографічній науці..."¹. "Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни" А. П. Загнітка містить новаторські постулати не лише щодо теорії й методології лексикографування, є не лише демонстрацією процесу лексикографування і не тільки збагачує систему лексикографічних видань України, але й фахово репрезентує метамову сучасної лінгвістичної науки з урахуванням широкого багатоаспектного підходу до розуміння термінів, що засвідчує його велику цінність і для розвою феноменологічної лексикологічної системи загалом. Суголосною до висловленої є й думка В. В. Морковкіна про те, що лексикографія – це "основний канал, через посередництво якого лінгвістика виявляє і обнародує результати своєї діяльності..."². Лінгвістичні термінологічні словники власне обнародують результати діяльності мовознавців, дають змогу фахівцям і всім тим, хто досліджує мову, вивчає лінгвістичні дисципліни, більш вільно орієнтуватися у спеціальних термінах, що розростаються і переосмислюються. У цьому їх значна вартість. Велику цінність для української науки має словник О. О. Селіванової "Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія" (2006), що містить 1290 традиційних і новітніх термінів і понять. Його авторка зауважила, що "саме зараз у лінгвістиці складаються всі передумови для інтенсивного шляху її розвитку, і це потребує від мовознавчої спільноти поміркованого поєднання накопиченого досвіду з досвідом наукових революцій. Нагальна потреба зібрання й інтеграції традиційного й нового в сучасній лінгвістиці стимулювала появу нашої книги, метою якої стали подання та систематизація поглядів на мову, відображених у підходах, течіях, концепціях різних парадигм і мовознавчих дисциплін традиційної й нової генерації"³. З часу видання словника О. О. Селіванової минуло 7 років. За цей час статус багатьох лінгвістичних термінів дещо змінився, адже в останні роки наука розвивається особливо бурхливо, всезагальний процес глобалізації також накладає свій специфічний відбиток на поступі кожної

конкретної науки, й мовознавства зокрема, тому, звичайно, хоч словник О. О. Селіванової також заслуговує на найвищу похвалу, але він не міг повністю охопити сучасну термінологічну лінгвістичну систему, репрезентувати повний опис мовознавчої метамови, тому з'ява нового словника, що відрізняється від словника О. О. Селіванової і за принципом подання термінів і понять, і за структурою словникової статті, і за обсягом, і за методологією репрезентації термінів і понять, є добрим знаком розвою лексикографічної науки загалом, термінологічної лінгвістичної лексикографії зокрема. Погоджуюся з поширеним у науці твердженням, що забагато словників, кваліфіковано зроблених, не буває. "Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни" А. П. Загнітка складається з 4 томів: перший том (402 с.) містить словникові статті на початкові літери від А до Й; другий том (350 с.) репрезентує словникові статті на літери К – О, третій (426 с.) – П – С і четвертий (388 с.) – Т – Я. Зауважимо, що кожний із томів містить Вступ та опис структури словника. Зазвичай таку інформацію подають лише в першому томі. Назване новаторство, очевидно, є виправданим, оскільки такий підхід полегшить можливості користувачів під час роботи з кожним окремим томом. Четвертий том завершується Абетковим покажчиком термінів і понять, уміщених у словнику, а також Списком літератури і словників, де перераховані актуальні переважно термінологічні словники, що вийшли друком в Україні та зарубіжжі

1 Широков В. А. Феноменологія лексикографічних систем / А. В. Широков. – НАНУ Український мовно-інформативний фонд. – К.: Наукова думка, 2004. – С.65. 2 Морковкин В. В. Об объеме и содержании понятия «теоретическая лексикография» / В. В. Морковкин // Вопросы языкознания. – 1987. – № 6. – С.33. 3 Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – С.4.

Розділ IV. Рецензії та анотації

315

наприкінці ХХ – на поч. ХХІ ст., а також фундаментальні праці з граматики української мови. На жаль, словник вийшов невеликим накладом – всього 100 примірників, але сподіваємося, що в найближчий час його буде перевидано, оскільки в цьому вбачаємо нагальну потребу, адже рецензоване видання спроектовано "на широке коло споживачів – науковців, учителів-словесників, аспірантів, студентів, учнів середніх шкіл, гімназій, ліцеїв, колеґіумів, усіх шанувальників слова, його розуміння та належного використання" (з анотації). Думаємо, що цей словник знайде своїх користувачів не лише в Україні, але й за кордоном, де увага до української мови й української лінгвістичної науки зростає. У Вступі автор словника стисло характеризує стан розвитку лінгвістичної термінології, зміни й тенденції щодо її розбудови відповідно до поступу мовознавства, йдеться про специфіку вживання сучасних термінів й схарактеризовано його актуальність. Загальні положення щодо розвитку лінгвістичної терміносистеми, окреслені А. П. Загнітком, стосуються, безперечно, не лише термінології лінгвістичної, але й термінології інших галузей науки. Йдеться про стрімкість розвитку науки, швидку зміну наукових парадигм, актуалізацію недоліків у розвитку терміносистем (багатозначність, омонімічність, внутрішня суперечливість, аксіологічність, емотивність та ін.), міждисциплінарність і под. Йдеться про те, що О. О. Потєбня кваліфікував, як "катастрофу мови"¹, велику проблему насамперед лексикографів.

Новаторство словника, як зауважує сам автор, полягає передусім у тому, що "використано дещо інший принцип абеткового розташування лінгвістичних термінів" (т.1, с. 4), ніж це має місце в традиційних термінологічних виданнях. Зважаючи на те, що в останній час збільшилася кількість аналітичних термінів, "у словнику використано принцип організації таких словосполучень за моделлю "стрижневе слово + залежне / залежні", тому кожний термін наведено за стрижневим словом, у постпозиції щодо якого наявний аналітичний / аналітичні компоненти" (т.1, с. 4–5). Погоджуємося з автором словника, що такий принцип репрезентації багатоконпонентних термінів полегшить освоєння термінології, оскільки терміни зі стрижневим словом знаходяться в "одному абетковому просторі", і, крім того, користувач словника може споглядати "цілісний вимір семантико- парадигматичних відношень такого типу термінів і понять" (т. 1, с. 5). Характеризуючи терміни-складники рецензованого словника, А. П. Загнітко чітко репрезентує їх багатоаспектний статус, урахувуючи такі параметри, як джерело поширеності, сфера вживання, частотність, архаїчність чи новаторство, розширення семантики, багатозначність чи омонімічність, фактор "гіпер-гіпонімія", сполучуваність, розширення валентності, зв'язок з науковою парадигмою, порівн.: 1) "найпоширеніші терміни, що активно використовуються в теоретичних, теоретико-прикладних, і суто прикладних мовознавчих дослідженнях"; 2) семантично оновлені терміни "класичного мовознавства з урахуванням їхнього традиційного тлумачення і кваліфікації"; 3) "стрижневі та ключові терміни сучасної лінгвістики з простеженням їхньої динаміки та співвідношення із відповідними науково-лінгвістичними парадигмами, належністю до тих чи тих мовознавчих напрямів, шкіл"; 4) основні терміни традиційних розділів мовознавства – граматики, лексикології, фонології, словотвору, "а також психолінгвістики, лінгвокультурології, соціолінгвістики, когнітивної лінгвістики патопсихолінгвістики, прикладної лінгвістики, судової лінгвістики, сугестійної лінгвістики та ін."; 5) терміни, що, переосмислюючись, залучаються у сферу "лінгвістики тексту, комунікативної лінгвістики, теорії мовленнєвих актів і теорії мовленнєвих жанрів, дискурсу та дискурсивної практики" (т. 1, с. 5). Основне завдання словника, на думку його автора, полягає в тому, щоб "допомогти в розумінні терміна і відповідного поняття, вияві його основних і неосновних зв'язків з іншими термінами та поняттями, з'ясуванні статусу в сучасній лінгвістичній науці" (т. 1, с. 5).

1 Див. про: Космеда Т. А. Проблема метамови словникових дефініцій у світлі лінгвофілософської теорії мовної катастрофи / Т. А. Космеда // Українська термінологія і сучасність : Збірник наукових праць. / Відп. ред. проф. Л.О.Симоненко. – Вип. VIII. – Київ : КНЕУ, 2009. – С. 268–272.

ЛІНГВІСТИКА. Випуск XIX

316

с. 6.). Думаю, можна стверджувати, що словник має експериментальний характер, хоча його автор на це й не вказує. Рецензоване лексикографічне видання має перспективу розбудови, що добре розуміє А. П. Загнітко, оскільки й сам наголошує, що в цьому словнику: 1) "не охоплено розгляд мов світу"; 2) "не висвітлено... постаті відомих лінгвістів та етапні лінгвістичні праці" (т. 1, с. 6). Закінчується Вступ акцентом на формулюванні засадничого принципу словника, що окреслює основну авторську мету, – "охопити найширше коло сучасних лінгвістичних термінів і понять з належним їхнім висвітленням" (т. 1, с. 6). Завдання надзвичайно складне, але А. П. Загнітко з ним

добре впорався. Стаття "Структура словника" складається з указівок на: 1. Загальні принципи побудови словника, де вказано на абетковий принцип репрезентації матеріалу, а також описано структурне навантаження стрижневого слова (поняття), наводяться ілюстрації, що пояснюють, як виокремлюється стрижневе слово і його репрезентанти. 2. Структуру словникової статті. За задумом автора, словникова стаття містить: 1) основне слово; 2) етимологічну довідку про нього; 3) нормативний наголос; 4) відсилання до термінів і понять, що суміжні із стрижневим, дають змогу точніше його кваліфікувати; 5) "в одній словниковій статті кілька термінів за наявності різних найменувань того самого лінгвістичного поняття, їх подано як заголовні" (т. 1, с. 7); 6) "транскрипцію з виявом тих чи тих асимілятивних, дисимілятивних та інших процесів в аналізі фонем, звуків" (т. 1, с. 7); 7) ілюстративний матеріал, що підтверджує вияв певного аналізованого мовного явища" (т. 1, с. 7). 3. Далі перераховано умовні скорочення і подано, як зазвичай, український алфівіт. Пояснюючи принципи репрезентації означених параметрів словникової статті, як видається, слід було б розмежувати серед них основні, очевидно, це етимологічна довідка і нормативний наголос. Усі інші є факультативними, оскільки не в кожній статті подаються. При цьому цілком зрозуміло, чому не в кожній статті є потреба в транскрипції, що ілюструє ті чи ті асимілятивні, дисимілятивні та інші процеси, що мають місце в аналізі фонем, звуків. Однак, як видається, слід ретельніше продумати принцип подання у словникових статтях ілюстрацій, прикладів або більш докладно пояснити цей принцип репрезентації словникових статей, оскільки вбачаємо тут деяку непослідовність, наприклад: Абономінація – висловлення пейоративного: принижувального, зневажливого, ненависницького характеру: Зневажаю усіх; ненавижду тебе (т. 1, с. 10) чи Аверсія (лат. *aversio* – відхід) різновид одухотворення, звернення до неістот або померлих: Ти, моя тополінка, кохана і рідна... (Анатолій Яна) (т. 1, с. 12), але, наприклад, Абракадабра (лат. *abracadabra* – заклинання) – незрозумілий набір слів, якому в давнину приписували чудодійну магічну силу. А. писалась на амулетах (т. 1, с. 10). Можна було б навести й у цьому разі приклад, як і в багатьох інших. Крім того, як бачимо, автор слушно подає авторів ілюстративного матеріалу, але про це нічого не сказано у вступній статті словника. Цікаво, що крім власне термінів і понять, тут містяться й службові морфеми, що важливі для пояснення системи термінів (понять), напр.: А... ан... (грецьк. *a... an...* – початкова частина слова зі значенням заперечення) – префікс на позначення заперечення, відсутності або недостатності означуваного явища, дії, властивості тощо. Напр.: алогізм, ангідрид (т. 1, с. 9). ; або: Квазі- (лат. *quasi* – недо) – префікс зі значенням "невиправданий, уявний" (т. 2, с. 30). Це, вочевидь, допоможе деяким користувачам – а словник розраховано зокрема й на студентів і учнів – краще сприймати кожну терміносистему загалом, терміни, що містять зазначений префікс. В окремих випадках А. П. Загнітко подає й інформацію про авторство того чи того терміна (поняття), напр.: Аблаут (нім. *Ablaut* – зміна голосного) – одне з найдавніших явищ праіндоєвропейських мов, що має джерелом правову. Уперше увів поняття німецький лінгвіст Якоб Грім для опису граматики мов; різновид чергування голосних усередині морфеми: котити – катати (т. 1, с. 10). Це інформація енциклопедичного характеру, що розширює світогляд молодих мовознавців. Однак і цей параметр можна було репрезентувати

послідовніше, наприклад, порівн.: Автокомунікація (грецьк. autos – сам + лат. communico – спілкуюся) – внутрішній діалог людини із самим собою; спілкування "Ego" і "Alter Ego" особи (т. 1, с. 12). У цій словниковій статті подано терміни "Ego" і "Alter Ego", що використовуються і в кириличному написанні "Его" і "Альтер Его". Очевидно, можна було подати інформацію про те, що терміни "Ego" і "Alter Ego" ("Его" і "Альтер Его") введені в науку психологами З. Фрейдом і К. Юнгом, а наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. почали використовуватися і в лінгвістичних дослідженнях, тим паче, що далі в словнику наведені терміни еготизм, "егоцентризм", "егоцентричне мовлення" (т. 1, с. 242–243). Активно функціює в сучасному мовознавстві й термін его-текст, що ще знайде, очевидно, своє місце в словнику. До речі, маємо на сьогодні й паралельні форми написання – Его, Его, Его. Є потреба нормалізувати їх використання. Проте, безперечно, зазначене слід констатувати не як недоліки словника, а як його перспектива, що базується на врахуванні більшої кількості аспектів, проблемних питань. Найцінніше те, що словник дає змогу користувачам зрозуміти, що один і той самий термін слід трактувати залежно від того, в якій системі координат цей термін чи поняття знаходиться, напр.: імплікатура подано як імлікатура розмовна / конверсаційна / комунікативна. Кожний аспект і параметр лаконічно і чітко окреслено, доступно пояснено. Особливо яскраво зазначене ілюструють таке складне поняття, як "категорія". Автор подає систему типів і видів категорій, порівн.: категорії – зумовлювальні (категорії другорядні); класифікаційні; комунікативного кодексу; лінгвістичні; поняттеві; приховані граматичні; граматико-семантичні; словозмінні граматичні; частин мови; шиферні; ад'єктивної словотвірної деривації; виду; виду дієслова; відмінка (іменника, прикметника); граматичні (роду, числа, об'єкта); словозмінні; класифікаційні; бінарні, тернарні, багаточленні; морфологічні; синтаксичні; детермінації; дискурсивні (текстові); евіденційності; істот / неістот; контрадикторності; контрастивності; лексико-граматичні; мовленнєві; надмірно-інтенсивного вияву ознаки; недостатнього ступеня вияву ознаки; одиничності; особи; парності; перехідності / неперехідності; позамовні; поняттеві; словотвірні порядковості; предикативності; предикації; словотвірні вокативної атрибутивності; словотвірні темпоральної атрибутивності; словотвірні присвійності; словотвірні протилежності; способів дієслівної дії; родів дії; акціональних аспектів дії; способу дієслів; стану; ступеня вияву ознаки (ступенів порівняння); ступеня ознаки прикметника; суб'єктивної оцінки якості; текстово-дискурсивні; тексту; темпоральності; формальні; часу; числа (іменників, прикметників, дієслів) (т. 2. с.16–29). Хоча серед перерахованих термінів репрезентовано й цілком новаторські, як-от, наприклад, категорії комунікативного кодексу (т. 2. с.16). Однак, на нашу думку, бракує пояснення таких понять, як категорія лінгвофілософська і її різновиди, прагматична і її різновиди, тобто категорії оцінки, інтимізації і под. Загалом слід відзначити, що для словникових дефініцій рецензованого словника характерні стислість, науковість у поєднанні з доступністю і популярністю викладу, орієнтація на міждисциплінарність і багатоаспектну інтерпретативність, всеохопність матеріалу і вдалий його відбір. Уважаємо, що автор словника здійснив для української лінгвістичної науки велику справу, оскільки продовжив вітчизняну традицію видання словників лінгвістичних термінів, кваліфіковано, скрупульозно, талановито виконав роботу, що, очевидно, під силу хіба колективу мовознавців, майстерно і

вчасно ліквідував прогалину сучасної української лінгвістичної лексикографії і, що найголовніше, автор бачить і розуміє перспективу вдосконалення цього унікального видання.